

โลกธรรม

พระอาจารย์สงบ มนัสสุนโต

ถาม-ตอบ ปัญหารธรรม วันที่ ๑ มิถุนายน ๒๕๖๗

ณ วัดป่าสันติพุทธาราม (วัดป่าเขาแดงใหญ่) ต.หนองขวาง อ.โพธาราม จ.ราชบุรี

ถาม : เรื่อง “รอยพระพุทธรูป”

กราบครูบาอาจารย์สงบ ลูกศิษย์ขอเรียนถามท่านอาจารย์เกี่ยวกับรอยพระพุทธรูปที่พระพุทธรูปองค์แสดงไว้เพื่อเป็นสัญลักษณ์ไว้ให้พุทธมามกะระลึกถึงพระพุทธรูปองค์เป็นสรณะ แต่ลูกไม่ค่อยได้ยินว่ามีภารกิจรอยมือไว้เป็นสรณะ คำถาม

๑. หลวงพ่อเคยได้ยินว่ามีภารกิจรอยมือไว้เป็นสรณะบ้างไหมคะ

๒. ถ้าไม่มี พอจะคาดเดาเหตุผลว่าทำไมพระองค์จึงเลือกทิ้งรอยเท้าไว้เป็นส่วนมาก

ขอบพระคุณค่ะ

ตอบ : ใช้นี้มันเป็นความสนทน่ะ เป็นความรู้สึกนึกคิดของคนใจ เวลามนุษย์ แล้วเทวดา อินทร์ พรหม คนที่มีความรู้สึกนึกคิดมันแตกต่างกันหลากหลายไปร้อยแปดพันเก้า ฉะนั้น เวลาเขียนรัฐธรรมนูญในประเทศไทย สิทธิความเป็นมนุษย์ ความเห็นต่างเราเห็นได้

แต่ความคิดมันเป็นนามธรรม ความคิดมันอยู่ในร่างกายของเรา ความคิดมันก็เป็นความคิดใจ แต่ถ้ามันมีการกระทำ มีต่างๆ ไป เห็นไหม ในวินัยขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นอบัติๆ อบัติความคิดไม่มีใจ อบัติมันเกิดจากการกระทำ วาจกรรม กายกรรม มโนกรรมมันไม่มี

แต่ความเป็นจริงๆ ภาคปฏิบัติ มโนกรรมนี้สำคัญที่สุด เพราะมโนกรรม ความรู้สึกนึกคิดนี่แหละตัวสำคัญมาก มันสำคัญเพราะอะไรละ เพราะมโนกรรมมันมีความคิดใจ

เวลาเราพูดประจำ เพราะอ่านมาจากพระไตรปิฎก มนุษย์เป็นสัตว์ประหลาด คิดอย่างหนึ่ง พูดอย่างหนึ่ง ทำอย่างหนึ่ง

เวลามันคิดนะ เพราะความคิดมัน โอ้โฮ! มันลึกลับซับซ้อนจนไม่กล้าพูดให้ใครฟังนะ แต่เวลาพูด วจีกรรมก็พูดสละสลวย พูดด้วยมารยาท กายกรรมผิดนี่อาบัติ ถ้าเป็นอาบัติๆ อาบัติคือว่าความชั่วร้ายของพระ ต้องปลงอาบัติ

นี่พูดถึงในความรู้สึกนึกคิด “ท่านอาจารย์เคยเห็นรอยมือของพระพุทธเจ้าหรือไม่”

ถ้าบอกว่าถ้าไม่เห็นนะ เกิดถ้าไปเห็นเข้าที่หลังมันจะตะลึงเลยละ ที่นี้ว่ารอยมือมันไม่มี มันมีแต่รอยพระพุทธรูปแล้วเห็นไหม พระพุทธรูป ๔ รอย พระพุทธรูป ๔ รอยนะ แล้วสุดท้ายจะมีรอยที่ ๕ มาทับรอยพระพุทธรูป ๔ รอยนั้น รอยสุดท้ายคือพระศรีอริยเมตไตรยจะยิ่งใหญ่กว่านั้น

ถ้าบอกว่า มีแต่รอยพระพุทธรูปขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นรอยที่ ๔ ในพระพุทธรูป ๔ รอย นี่รอยที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ เล็กที่สุดไง แล้วสุดท้ายเวลาองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าบอกไป “เราवासนาน้อย เราवासนาน้อยเพราะอายุเราแค่ ๘๐ ปี พระศรีอริยเมตไตรยข้างหน้าจะ ๘๐,๐๐๐ ปี”

รอยพระบาทจะใหญ่กว่านี้ ถ้าใหญ่กว่านี้ แล้วรอยที่ ๕ มากลบบ้าง ๔ รอย เป็นรอยพระพุทธรูป ๔ รอยก็จะเป็นรอยที่ ๕ มายิ่งใหญ่กว่า นี้เพราะอะไร

กุสลา ธมฺมา อกุสลา ธมฺมา ๔ อสงไขย ๘ อสงไขย ๑๖ อสงไขย องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแต่ละพระองค์สร้างบุญญาธิการมาไม่เท่ากัน แต่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกๆ พระองค์จะมาตรัสรู้ด้วยอริยสัจ ๔ ทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ ทุกข์ดับ วิธีการดับทุกข์ มันเป็นเรื่องเท็จจริงไง มันเป็นเรื่องที่ยิ่งใหญ่ไง พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์

พระธรรมๆ พระธรรมที่ยิ่งใหญ่อันนี้ ถ้าพระธรรมที่ยิ่งใหญ่อันนี้มันอยู่ในหัวใจขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ากราบธรรมๆ ใจ

ฉะนั้น “๑. หลวงพ่อเคยได้ยินมาว่ามีภารกิจรอยมือไว้เป็นสรวงะบ้างไหมคะ”

อันนี้ไม่เคยเห็น แต่เวลาของเราในกึ่งพุทธกาลนี้ สิ่งที่ว่าหลวงตาพระมหาบัวท่านพูดไว้ นะ “รอยมือของศิษย์อาจารย์แทนกันได้” นี่เวลาท่านพูด เราคิดว่าอันนี้มันเป็นเมตตาธรรมที่ยิ่งใหญ่มาก ให้บริษัท ๔ ให้เชื่อฟังกันไง

แต่ “รอยมือของอาจารย์กับรอยมือของลูกศิษย์” เราได้ยินบ่อยมากกว่าแทนกันได้ๆ แทนกันตรงไหน

แทนกันมันต้องมีศีล มีสมาธิ มีปัญญา มีปัญญาที่เสมอภาค มีปัญญาที่สร้างคุณประโยชน์

แค่กตัญญูกตเวที เราเห็นแล้วเรายังเศร้าใจเลย ทางโลกๆ เขา เขายังมีกตัญญูกตเวทีกับพ่อแม่ครูบาอาจารย์ของเขา แล้วนี่เป็นลูกศิษย์กับอาจารย์ รอยมือแทนกันได้ๆ แทนกันได้จริงหรือ

แต่เวลาแทนกันได้ แทนกันได้ด้วยความเมตตาธรรมของท่าน ท่านพูดไว้ให้เป็นหลักยึดให้ศิษย์ของหลวงตาพระมหาบัวได้ทดแทนกัน ได้อยู่ร่วมกันได้ แต่ความจริงมันแทนกันจริงหรือไม่

ถ้ามันจริงนะ หลวงตาพระมหาบัวท่านสั่งสิ่งใดไว้ต้องเป็นอย่างนั้น สั่งไว้ สั่งไว้กับใคร สั่งไว้กับผู้เชื่อถือได้คือหลวงปู่ลี หลวงปู่ลีเป็นพระอรหันต์ หลวงตาท่านเป็นพระอรหันต์ ท่านสั่งพระอรหันต์ไว้

โลกมันไม่เชื่อ มันย้อนศรทั้งนั้นนะ มือลูกศิษย์กับมืออาจารย์ใช้แทนกันได้ แทนกันได้ด้วยความเป็นสิ่งอย่างใช้ใหม่ อื่นอย่างๆ มันร้องนะ

แต่ถ้าเป็นมนุษย์เขามีกตัญญูกตเวทีนะ ขำขันที่เราได้ร่วมฉันที่ครูบาอาจารย์ท่านเป็นร่มโพธิ์ร่มไทร มันจะมียาง มันจะมีกตัญญูกตเวที มีการเคารพบูชาอาจารย์ของตน อาจารย์ของตนสั่งสิ่งใดไว้ว่า จะไม่ย้อนศร จะไม่เกลไถล

นี้พูดถึง เพราะคำถามมันมีเลศนัยใจ “หลวงพ่อกเคยได้ยินไหมว่า สิ่งที่ว่าทิ้งรอยมือไว้ เป็นสรวงะมีบ้างหรือไม่คะ”

เพราะ “มืออาจารย์กับมือลูกศิษย์” เป็นคำพูดของหลวงตาพระมหาบัวท่านเทศน์ไว้ แล้วลูกศิษย์ลูกหาของท่านก็เอาคำนี้ไปแอบอ้างไว้เยอะแยะว่ามือของอาจารย์กับมือลูกศิษย์

คือพยายามจะพูดว่าตัวเองมีวุฒิภาวะเท่ากับอาจารย์ของตน เป็นที่น่าเลื่อมใสศรัทธา ให้ประชาชนเลื่อมใสศรัทธาเรา เราคิดว่าเวลาพูดจะพูดเพื่อหวังผลประโยชน์อย่างนั้น

แต่เวลาความหมายของหลวงตา หลวงตาท่านพูดไว้เพื่อให้ความเป็นปึกแผ่น เพื่อความร่วมมือกันในลูกศิษย์ลูกหาของท่านต่างหาก นี่เวลาครูบาอาจารย์ที่ท่านพูด ท่านพูดเพื่อประโยชน์

แต่เวลาคนที่มีปัญหาๆ มันมีปัญหาใหม่ ถ้ามีปัญหานะ สิ่งที่เป็นจริงเป็นจังขึ้นมา เป็นจริงเป็นจังถามว่า “หลวงพ่อกเคยได้ยินไหมว่าทิ้งรอยมือไว้เพื่อเป็นสรวงะบ้างไหมคะ”

ถ้าเป็นองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระบาท ๔ รอย แล้วจะมีรอยที่ ๕ จะยิ่งใหญ่กว่า นี่เพื่อเป็นที่เคารพสักการะระลึกถึงองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ไ้รรอยมือๆ ก็เป็นคำพูดของหลวงตาที่ท่านพูดไว้ แล้วสิ่งที่เขาเอาไปเพื่อเป็นประโยชน์กับเขา เขาก็พูดของเขากันไป

แต่ถ้าคนที่มีคุณธรรมในใจเขาเคารพบูชาที่ใจ ไม่มีครูบาอาจารย์เขาก็แสวงหามะ แสวงหาครูบาอาจารย์ที่ดั่งาม แล้วครูบาอาจารย์ที่ทำได้ไว้ เราก็จะเชื่อฟังท่าน ทำเพื่อประโยชน์กับตัวเองให้เป็นคุณงามความดีขึ้นมาในใจ นี่ข้อที่ ๑.

“๒. ถ้าไม่มี เหตุใดพระองค์จึงเลือกทิ้งแต่รอยเท้าไว้เป็นส่วนมาก”

เพราะว่า องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้ธรรมแล้วระลึกถึงไ้ว่าพระพุทเจ้าพระองค์ก่อนๆ ท่านทำอย่างไร เทวดามาถวายบาตรสี่ใบ อธิษฐานให้เหลือใบเดียวแล้วออก

บิดนทบาทเลี้ยงชีพ เป็นประเพณีของพระอริยเจ้า เป็นประเพณีขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า นี่เป็นประเพณี

ฉะนั้น เป็นประเพณีตั้งแต่พระพุทธเจ้าองค์ก่อนมาถึงองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ถึงทิ้งรอยพระบาทไว้ นี่เป็นประเพณีของพระพุทธเจ้า เป็นสมบัติขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

แล้วไปสงสัยทำไม ทำไมถึงสงสัย สงสัยว่าตัวเองเก่งกว่าพระพุทธเจ้าใช่ไหม อยากมีความรู้เหนือพระพุทธเจ้าหรือ ถ้าไม่มีแล้วอย่าคิดนอกเรื่องนอกราว

ให้ระลึกถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ให้เห็นคุณงามความดีขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมตตากรุณา ปัญญาธรรมขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มหัทศจรีย์ คำว่า “มหัทศจรีย์” คือศีล สมาธิ ปัญญา มันแก้กิเลสได้

แต่เราไม่มีศีล ไม่มีสมาธิ ไม่มีปัญญาอย่างนี้ เรามีแต่ปัญญาของกิเลส ปัญญาเห็นแก่ตัว ปัญญาของเรา แล้วเราก็คิดว่ายิ่งใหญ่ แล้วก็ไปสงสัยพระพุทธเจ้า นี่จบ

ถาม : เรื่อง “หลังจากจิตสงบจากวิตก วิจารณ์ ปิติ สุขแล้วทำอย่างไรต่อคะ”

กราบเรียนถามหลวงพ่อกะ หนูเคยนั่งสมาธิกำหนดพุทโธพร้อมดูตามหายใจที่กระทบปลายจมูกลงไปสู่ท้องจนถึงสว่างนวลตา เย็นโล่งสบาย แล้วสงบอยู่ มีดอยู่ แล้วรู้สึกเว้งว่างเหมือนอยู่ในอวกาศ รู้อยู่อย่างนั้น ไม่มีอะไรต่อ ลูกต้องทำอะไรต่อคะ (หนูนี้กวีปัสสนาไม่เป็นนึกถึงผม ขน เล็บ ฟัน หนัง ก็เหมือนคิดเอา หรือหนูจำเป็นต้องคิดคะ มันจะเป็นเองไหมคะ) กราบขอบพระคุณคะ

ตอบ : ในการประพฤติปฏิบัติฯ เวลาครูบาอาจารย์ของท่านประพฤติปฏิบัติมาแล้ว กิ่งพุทธกาลศาสนาจะเจริญอีกหนหนึ่ง เจริญจากหลวงปู่เสาร์ หลวงปู่มั่น หลวงปู่เสาร์ หลวงปู่มั่น ท่านประพฤติปฏิบัติตั้งแต่เริ่มต้น หลวงปู่เสาร์ท่านเอาหลวงปู่มั่นออกประพฤติปฏิบัติ ออกพรรษาแรกออกธุดงค์ไป หลวงปู่มั่นล้มลุกคลุกคลาน ล้มลุกคลุกคลานขนาดไหน

กลับมาเยี่ยมบ้านมาเจอเพื่อนเจอฝูง หลวงปู่มีเพื่อนฝูงมาสนทนา หลวงปู่เสาร์ท่านเห็นท่าไม่ดี ท่านพาหลวงปู่มันออกไปอีกแล้ว ออกไปฝึกหัดประพฤติปฏิบัติว่าจะทำความสงบของใจได้เกือบเป็นเกือบตาย

เวลาเกือบเป็นเกือบตายแล้ว ถ้ามันสงบของมันได้ พอสงบได้ขึ้นมาแล้ว หลวงปู่มันท่านฝึกหัดปฏิบัติ ปฏิบัติอย่างไร ใช้ปัญญา ปัญญาอย่างไร ล้มลุกคลุกคลาน แต่สิ่งที่เป็นหลักชัย สิ่งที่เป็นสิ่งที่ตรวจสอบได้ที่ประเสริฐที่สุดคือเจ้าคุณอุบาลีฯ

เจ้าคุณอุบาลีฯ กับหลวงปู่มัน กับหลวงปู่เสาร์ ท่านเป็นคนบ้านเดียวกัน แล้วเวลาเริ่มต้นจากกิ่งพุทธกาลไป กิ่งพุทธกาลศาสนาจะเจริญอีกหนหนึ่ง

หลวงปู่มันท่านบอกเจริญตั้งแต่สมเด็จพระจอมเกล้าฯ ท่านออกฝึกหัดออกประพฤติปฏิบัติขึ้นมา ท่านพยายามฟื้นฟูเรื่องปริยัติ ฟื้นฟูเรื่องทฤษฎี แต่ท่านก็ออกอุตงค์เหมือนกัน แล้วท่านก็สึกหาลาเพศไปเป็นสมเด็จพระจอมเกล้าฯ การฝึกหัดๆ เวลาฝึกหัดไปแล้วเผยแพร่ไป สิ่งที่เป็นธรรมยุติกนิกายนี้แหละ

สุดท้ายแล้วเจ้าคุณอุบาลีฯ ท่านก็ศึกษาของท่าน ท่านศึกษาในเชิงปริยัติ ในเชิงวิชาการ ท่านเป็นนักปราชญ์ราชบัณฑิต หลวงปู่เสาร์ หลวงปู่มันท่านฝึกหัดปฏิบัติของท่าน แล้วท่านฝึกหัดปฏิบัติของท่านในภาคปฏิบัติ เวลาปฏิบัติไป ปฏิบัติตามความเป็นจริงในหัวใจของตน ปฏิบัติตามความเป็นจริง ภาคปฏิบัติๆ

ภาคปริยัติคือการศึกษาคือศึกษาคือธรรมวินัยขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เวลาท่านล้มลุกคลุกคลานขึ้นมา สิ่งที่เป็นที่พึ่งที่ปรึกษา หลวงพ่อหนู แล้วก็มาเจ้าคุณอุบาลีฯ

เราจะบอกว่า ภาคปริยัติ ธรรมและวินัยขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นการตรวจสอบ เป็นหลักชัยที่ว่าทำแล้วมันจะเป็นจริงเป็นจังหรือไม่ ถ้าไม่เป็นจริงไม่เป็นจังขึ้นมามันก็เข้าข้างตัวเอง มันก็หลงใหลได้ปลื้ม แล้วมันจะเป็นจริงเป็นจังขึ้นมาไม่ได้

ฉะนั้น เวลาคำถามไป “หนูนั่งสมาธิกำหนดพุทโธพร้อมดูลมหายใจที่ปลายจมูก จนมันสว่างนวลตา โลงเย็นสบาย สงบ มีตออยู่ และรู้สึกเว้งว่างเหมือนอยู่ในอวกาศ รู้อยู่อย่างนี้ ไม่มีอะไรต่อ หนูต้องทำอะไรต่อคะ”

รู้อยู่อย่างนี้ โดยธรรมชาติฯ ใจ ครูบาอาจารย์ของเรา องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ไม่ได้สอนสมาธิ องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าสอนเรื่องอริยสัจ มันต้องมีภาวนามยปัญญา

ฉะนั้น สิ่งที่มีภาวนามยปัญญามันจะเกิดขึ้น หลวงปู่เสาร์ หลวงปู่มั่นท่านบอกให้ทำ ความสงบของใจเข้ามาก่อน ทำความสงบของใจเข้ามาก่อน

ถ้าไม่ทำความสงบของใจเข้ามาหรือทำความสงบของใจไม่เป็น ขณะที่หลวงปู่เสาร์ หลวงปู่มั่นออกประพฤติปฏิบัติใหม่ๆ ล้มลุกคลุกคลานไปกับกิเลสตัดหาความทะยานอยาก ทั้งนั้นนะ มันจับต้นชนปลายอะไรไม่ได้หรอก จนถึงที่สุดก็สงสัยอยู่อย่างนั้นนะ

สุดท้ายแล้ว ถ้าปริกาจะมาปริกาเจ้าคุณอุบาลีฯ จะมาปริกา จะมาทดสอบกันอยู่ ตลอดเวลากับภาคปริยัติ กับธรรมและวินัย กับข้อเท็จจริง ให้มันเข้ากัน ลงกัน

เพราะเวลาหลวงตาพระมหาบัวท่านไปฝึกหัดกับหลวงปู่มั่น “มหา มหาเรียนจบถึงมหา มาเนาะ เราไม่ได้ดูถูกดูแคลนการศึกษานั้น การศึกษานั้นให้ใส่ลิ้นชักสมองไว้ แล้วลั่นกุญแจมันไว้อย่าให้มันออกมา แล้วเวลาฝึกหัดประพฤติปฏิบัติไป ถ้าฝึกหัดประพฤติปฏิบัติไปเป็นปัจฉัตตัง เป็นสันติภูมิจึงไปตามข้อเท็จจริงแล้ว ปริยัติกับปฏิบัติจะเป็นอันเดียวกัน”

ปริยัติกับปฏิบัติเหมือนกันเลย ปริยัตินี่คือชื่อ ปฏิบัติคือข้อเท็จจริงที่ผู้ปฏิบัติค้นคว้า ขึ้นมา เพราะอะไร

เพราะปฏิบัติขึ้นมาตามข้อเท็จจริงแล้วให้ชื่อไม่เป็นนะ ใ้ชื่อมันคืออะไรเนี่ย ใ้ชื่อมันคืออะไรเนี่ย มันนวลตา มันโล่ง มันเว้งว่าง แล้วนี่มันคืออะไร

นี่ใจ พระปัจเจกพุทธเจ้าใจ รู้ได้แต่สอนไม่ได้ใจ แต่เนื่ององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ศีล สมาธิ ปัญญา มันต้องมีศีล ถ้ามีสมาธิก่อน สมาธิคือสมถกรรมฐาน สมถกรรมฐาน

วิปัสสนากรรมฐานเกิดขึ้นไม่ได้ ถ้าไม่มีสมถกรรมฐาน วิปัสสนากรรมฐานไม่มี มันเป็นโลกียะ
หมด มันเป็นสัตถุชาตญาณ มันเป็นความรู้สึกลึกซึ้งคิดธรรมดาเรานี่แหละ

เป็นความรู้สึกลึกซึ้งคิดขณะที่เขามีการศึกษาจบ ๙ ประโยค ๙ ประโยคนี่มีปัญญา
แตกฉานขนาดไหน แต่ให้เขาทำสมาธิให้ดูหน่อยสิ ทำสมาธิเป็นไหม

**ภาคปริยัติคือปริยัติล้วนๆ ภาคปฏิบัติคือปฏิบัติล้วนๆ แต่เวลาภาคปฏิบัติ
ปฏิบัติเป็นข้อเท็จจริงแล้ว ปริยัติ ปฏิบัติจะเป็นอันเดียวกัน อันเดียวกันคือ ๙ ประโยค
ที่ศึกษามานั่นนะมันจะเป็นตามนั้น**

แต่ ๙ ประโยคศึกษาจบแล้วไม่รู้ ศึกษาจบแล้วนะ ปัญญาแตกฉานนะ รู้ไปทุกเรื่องนะ
แต่ไม่รู้เรื่องใจของตัวเอง ไม่รู้กิเลสหรอก

ภาคปฏิบัติไม่รู้ปริยัตินะ แต่ปฏิบัติตามความเป็นจริงใจ คือ สมาธิ ปัญญา ทำความ
สงบของใจเข้ามาๆ

ฉะนั้น สิ่งทีบอกว่ที่มันเป็นนวลๆ มันแว้งว้างอย่างอวกาศมันคืออะไร มันคืออะไร

เพราะว่ามีสติใจ ถ้าสัมมาสมาธิมันจะมีสติสัมปชัญญะว่มันเป็นคืออะไร จิตเป็นอย่างไร
ขณิกสมาธิ อุปจารสมาธิ อัปปนาสมาธิ สมาธิเป็นสมาธิ แก้กิเลสไม่ได้ ไม่มีสมาธิ ไม่มีสมถกร
รมฐาน วิปัสสนาไม่มี เป็นนิยายธรรมะทั้งหมด เป็นอารมณ์ความรู้สึกนึกคิด จะบอกว่เป็นอื่
อย่างๆ ก็ได้

อื่อย่างๆ ไปโดยสัตถุชาตญาณ โดยสัตถุชาตญาณของสัตว์ โดยธรรมชาติของอื่อย่างมัน
ก็อื่อย่างๆ ความคิดมันเป็นธรรมชาติของจิต คนเกิดเป็นมนุษย์มีธาตุ ๔ และขันธ์ ๕ ขันธ์ ๕ คือ
ความคิด มันมีโดยธรรมชาติ แล้วมันก็ไหลไปโดยธรรมชาติ แต่ธรรมะขององค์สมเด็จพระ
สัมมาสัมพุทธเจ้าทวนกระแสกลับ คือทวนธรรมชาติอันนี้กลับเข้ามาในจิตของตน

ทำความสงบของใจเข้ามาๆ กำหนดพุทโธๆ จนมันแบบว่สว่างนวลตา สบายใจ เว้
ว้าง รู้้อยู่อย่างนั้น

รู้อยู่อย่างนั้นคือมีสติ มีสติสัมปชัญญะเป็นเจ้าของสมาธิ เป็นผู้ดูแลสมาธิ จิตมันเป็นสมาธิ

แล้ววิปัสสนาจะเป็นอย่างไรละ ให้นึกถึงผม ขน เล็บ ฟัน หนัง มันนี่ก็อยู่แล้วมันก็เหมือนกับว่าเหมือนหนูต้องคิดใหม่ ต้องเป็นใหม่

ทำความเข้าใจของใจเข้ามาแล้วนุ่มจิตไป นุ่มจิตไป

นี่ความรู้สึกในสมาธิ เห็นใหม่ เพราะมันนวลดตา มันแว้งว่าง มันเหมือนอวกาศไง เราก็ต้องมีความสงบของใจ แล้วเวลามันคลายออกมาฝึกหัดให้มันมีกำลัง ถ้ามีกำลังแล้วนุ่มไป เห็นกาย เห็นเวทนา เห็นจิต เห็นธรรม

ถ้ามันไม่เห็น ถ้ามันไม่เห็นมันก็ต้องนึกอย่างที่ว่าเล็บ “หนูนี้ก็วิปัสสนาไม่เป็นคะ หนูนี้ก็วิปัสสนาไม่เป็น นึกถึงผม ขน เล็บ ฟัน หนัง มันก็เหมือนคิดเอา”

คิดเอามันก็ต้องเริ่มต้น เห็นใหม่ สาระตั้งต้น สาระตั้งต้นถ้าจิตสงบแล้วมันไม่รู้ไม่เห็น เราก็ฝึกหัด เวลาหลวงตาพระมหาบัวท่านสอนไง ฝึกหัดใช้ปัญญา ฝึกหัดใช้ปัญญามันเป็นวิปัสสนาอ่อนๆ วิปัสสนาอ่อนๆ คือการฝึกหัด ภาวนามยปัญญา มันจะเกิดจากสมถกรรมฐาน

ปัญญาที่เกิดขึ้น ปัญญาที่เกิดขึ้นที่โเบรต์มากจบ ๙ ประโยค จบการศึกษามากมาย มหาศาล นั่นคือการทรงจำ เป็นการศึกษโดยสุตมยปัญญา ศึกษาค้นคว้าโดยสัจจญาณจากอวิชา จากกิเลส จากพญามาร

ทำความเข้าใจเข้ามาๆ ถ้าใจสงบคือพญามารสงบตัวลง มันถึงแว้งว่างแล้วมีความสุขด้วย แว้งว่างนี้มีหัตถ์จรรย นี่ไง พุทธะ ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน

“มันเหมือนอยู่ในอวกาศ มันแว้งว่าง มันนวลดตา”

มันไม่ใช่หลับ ว่างๆ ว่างๆ ไม่มีสติ ทำสมาธิๆ ใครๆ ก็ทำสมาธิได้ ทำสมาธิแล้วจะมีความสุข ทำสมาธิมันคืออะไร สมาธิมันคือพูดไม่ได้ สมาธิคือไม่รู้เรื่องอะไรเลย สมาธิคือแว้งว่าง ว่างๆ ว่างๆ

ว่างๆ อะไร ว่างๆ คือคำพูดใด นิยายธรรมะใด แต่จิตมันไม่ได้เป็น ถ้าจิตมันเป็นนะ คำพูดนั้นเรื่องหนึ่งนะ แต่ตัวจิตมหัศจรรย์ นี่พูดถึงว่าถ้ามันสงบ

ฉะนั้น สิ่งที่ว่า แล้ววิปัสสนาเป็นอย่างไรละ แล้วทำอย่างไรละ

พระกรรมฐานทั้งหมดตายตรงนี้หมดเลย วิปัสสนาไม่เป็น วิปัสสนาไม่ได้ มันได้แต่ทำสมาธิ ทำความสงบ แล้วถ้าขาดสติปัญญา มันก็เป็นฌาน เป็นเรื่องฌาน เป็นฌานโลกีย์ เป็นอสังขาร เป็นสิ่งที่ตรึกขึ้นมาแล้วคาดการณ์ไป ไม่เข้าสู่วิปัสสนา ถ้าเข้าสู่วิปัสสนา เขาไม่พูดแบบที่พูดกันอยู่นี้หรอก

เพราะคำพูดที่พูดกันอยู่นี้ หลวงตาพระมหาบัวท่านบอกนะ ผู้รู้มี ผู้ที่ปฏิบัติเป็นมี คนที่ปฏิบัติเป็นเขารู้เลยว่าพูดแค่นี้จิตอยู่ตรงไหน แล้วพูดมานี้ใช่หรือไม่ใช่

ฉะนั้น มันไม่ใช่ ถ้ามันใช่ เหมือนคำถามนี้ คำถามนี้เวลาทำแล้วมันเป็นของมันแล้ว แต่ยกขึ้นสู่วิปัสสนาไม่ได้ เพราะทำแล้วมันเหมือนกับมันนึกเอา

ถ้านึกเอาแสดงว่าจิตใจเรามันไม่เห็นชัดเจนขึ้นมา มันก็ไม่มีรสไม่มีชาติใจ แต่ถ้าเวลาฝึกหัดนึกเอา วิปัสสนาอ่อนๆ ก็เริ่มต้น สารตั้งต้น เราจะฝึกหัดให้รู้ให้เห็นขึ้นมาให้ได้

แล้วถ้าทำแล้วมันแบบว่ามันจิตมันซัด มันเหมือนกับคิดเอา...วาง แล้วกลับไปพุทโธ ต่อเนื่อง พุทโธ ทำความสงบให้เป็นบาทเป็นฐานแล้วก็ฝึกหัดยกขึ้นมาวิปัสสนา ถ้ามันเป็นไปไม่ได้ก็คือว่าไม่มีวาสนา

คนที่ประพฤติปฏิบัติมันต้องมีวาสนา **กุสลา ธมฺมา อกุสลา ธมฺมา** สายพันธุ์ไง พุเรียนมีก็ร้อยสายพันธุ์ เงามีก็ร้อยสายพันธุ์ มนุษย์มีเป็นล้านๆ สายพันธุ์ แล้วเวลาความเป็นจริงขึ้นมาทำอะไรมา นี่ไง มันถึงกลับมาที่ท่าน ศील ภาวนา

ถ้ามันเป็นไปไม่ได้ เราก็ฝึกหัดของเรา ถ้ามีครูบาอาจารย์ที่ดีงามนะ พยายามจะน้อมไปให้ได้ ถ้าน้อมไปได้ ถ้ามั่นขึ้นสู่ภาวนามยปัญญา ปัญญามันเกิดขึ้น นั่นล่ะถูกต้อง แล้วมันมหัศจรรย์อย่างนั้น

นี่คือคำถามไง คำถามว่า “เวลาทำสมาธิแล้วหลังจากจิตสงบจากวิตก วิจารณ์ ปีติ สุข แล้วทำอย่างไรต่อคะ”

ก็ฝึกหัดของตน ต้องฝึกหัดมีการกระทำของตน ถ้าฝึกหัดได้มันจะเป็นวิปัสสนา อ่อน ๆ อ่อน ๆ ฝึกหัด อ่อน ๆ แล้วก็เข้มแข็งแก่กล้า แก่กล้าขึ้นไปเรื่อย ทำแล้วทำเล่า ๆ นี่ไง ผลของการปฏิบัติ เขาปฏิบัติกันอย่างนี้ ปฏิบัติเพื่อสัจจะเพื่อความจริงในหัวใจของตน ถ้ามันเป็นไปได้มันก็เป็นไปโดยข้อเท็จจริง

ไม่มีสิ่งใด พระพุทธศาสนาไม่มีของฟรี ไม่มีสิ่งใดตกมาจากฟ้า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ปฏิบัติผิดก็ผิดต่อไป ปฏิบัติผิดแล้วฝึกหัดแก้ไขตัดแปลงให้เข้าสู่ความถูกต้อง ถ้าความถูกต้อง ปัจจัยตั้ง สันติภูมิโก อตตนา หิ อตตโน นาโถ ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน จบ

ถาม : เรื่อง “สวดมนต์แล้วน้ำตาไหลอัดอั้นตันใจ”

กราบถามหลวงพ่อกะ ปีติต้องมีอาการโปร่งเบาสบายด้วยใช่ไหมคะ บางครั้งหนูสวดมนต์อธิษฐานจิต น้ำตาไหลแต่ไม่เบาสบาย มีความรู้สึกทางใจเข้ามาแบบอัดอั้นตันใจไม่ทราบสาเหตุคะ เป็นอยู่สองครั้ง ตอนคุณแม่เสียแล้วสวดมนต์อยู่ในวัด กับตอนสวดทำบุญให้เด็กที่ ถูกทำแท้ง (หนูไม่เคยทำแท้ง แต่อยากทำบุญให้คะ) แต่ทั้งสองครั้งหนูไม่ได้รู้สึกเศร้า แต่ความรู้สึกและน้ำตามันออกมาเอง ไม่ทราบว่าเกิดจากเหตุใดคะ กราบขอบพระคุณหลวงพ่อกะ

ตอบ : นี่คำถามนะ สวดมนต์แล้วน้ำตาไหล

เวลาสวดมนต์ เวลาทำคุณงามความดี เวลาความซาบซึ้ง นี่มันเป็นพันธกรรมของจิต มันเป็นจิตนิสัย คำว่า “จิตนิสัย” นะ คนที่มีอำนาจวาสนามีศรัทธามีความมั่นคง เขาจะไม่หลังน้ำตาให้ใครเห็นเลย เขามีสัจจะมีความจริงในใจของเขา

แต่เวลามันตื่นตันใจ เวลาคนที่รักชอบพลัดพรากจากกันไป เวลามาเจอกันใหม่ๆ น้ำตาไหลพราก มันตื่นตันใจไง เวลาคนทุกข์คนยากคนเสียใจก็น้ำตาไหล น้ำตามันก็คือน้ำตาธาตุ ๔ ใจ มันเป็นธาตุ ๔ ดิน น้ำ ลม ไฟอยู่ในร่างกายของเรา แต่เวลาจิตใจที่มันสะเทือนนะ จิตใจเวลามันสะเทือนใจ ถ้ามันสะเทือนใจในรูปแบบของอะไร

ถ้าในรูปแบบของความทุกข์ความยากก็น้ำตาไหล มันสะเทือนใจ เห็นไหม สิ่งที่รักพลัดพรากจากกันมานานแล้วมาเจอกัน มันมีความสุขมีความปลาบปลื้ม มันมีความตื่นตันใจก็น้ำตาไหล

ฉะนั้น คำว่า “น้ำตา” มันถึงเป็นกลางใจ น้ำตามันเป็นกลาง น้ำคือน้ำ แต่มันสะเทือนใจโดยสุขหรือโดยทุกข์ละ โดยสุขก็น้ำตาไหล โดยทุกข์ก็น้ำตาไหล โดยความเจ็บไข้ได้ป่วยมันก็น้ำตาไหล

ฉะนั้น น้ำตาไหลมันคืออะไรละ

ต้องไปถามจักขุแพทย์ เราไม่ใช่จักขุแพทย์ เราไม่รู้ แต่เราพูดถึงธรรมะ ถ้ามันสวดมนต์สวดมนต์แล้วมันสะเทือนใจ สะเทือนใจเพราะอะไร เพราะสิ่งที่มีมันเป็นความสมดุคความพอดีของมัน เห็นไหม

สวดมนต์ครั้งแรกที่น้ำตาไหลเพราะแม่เสีย พอแม่เสียแล้ว แม่เสีย แม่เป็นผู้มีพระคุณแล้วผู้มีพระคุณ เราต้องพลัดพรากจากไปแล้ว เราทำคุณงามความดีเพื่อแม่ของเรา

เวลาพ่อแม่อยู่กับเรา เราก็ยังไม่ได้ดูแลพ่อแม่ได้สมความปรารถนา เวลาเรามาคิดได้พ่อแม่ก็เสียไปแล้ว น้ำตาไหลเพราะอะไร เพราะพ่อแม่เสียไปแล้วจะกลับคืนมาอีกไม่ได้ จะมาสร้างคุณงามความดีหรือทำความชั่ว พ่อแม่ก็ตายไปแล้ว แต่เวลาพ่อแม่อยู่กับเรา เราจะทำคุณงามความดีขนาดไหน เรายังมีโอกาสได้ทดแทนบุญคุณพ่อแม่ของเรา ถ้ามันน้ำตาไหลคือว่ามันจบแล้ว มันก็สะเทือนใจ

นี่ก็เหมือนกัน เวลาอีกครั้งหนึ่ง เวลาทำบุญกุศลเพื่อเด็กที่เขาโดนปิดโอกาสการเกิดของเขาไป ก็มีความเมตตาไปกับเขา เวลาสวดมนต์ก็น้ำตาไหล

น้ำตาไหลก็คือน้ำตาไหล เวลามันสะเทือนใจ สิ่งที่สะเทือนใจก็คือใจของเรา มันเป็นจิตนิสัย เขาเรียกว่า บางคนจิตใจนุ่มนวลอ่อนหวาน จิตใจแข็งกระด้าง จิตใจต่างๆ จิตใจของ

คนมันร่อยแปดพันเก้า แล้วในใจดวงเดี๋ยวนั้นแหละ เดียวมันก็แข็งกระด้าง เดียวมันก็อ่อนแอ เดียวมันก็ดี๊นรจนขวายของมันไป นั่นมันคืออะไรละ

นี่เวลาเราฝึกหัด ฝึกหัดขึ้นมาก็ศึกษาธรรมะขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เข้มแข็งทั้งร่างกายและจิตใจ ถ้าจิตใจมันเข้มแข็งขึ้นมา เข้มแข็งไม่ได้เข้มแข็งด้วยตัวมันเอง เข้มแข็งด้วยสติด้วยปัญญา ด้วยปัญญาอบรมบ่มเพาะ ด้วยความคิดใจ อันนั้นไม่ถูก ไม่ควรกระทำ อันนั้นสิ่งที่ดีงาม เราจะฝึกหัดของเรา สร้างสมของเราขึ้นมานะ ให้จิตใจเราเข้มแข็ง ขึ้นมาด้วยเหตุด้วยผล ฝึกหัด

นี่ไง พันธุกรรมของจิตๆ ใจ แต่ละภพแต่ละชาติไป บุญเพนิวาสนุสติปัญญาขององค์ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าย้อนไป สร้างสมบุญญาธิการมากมายขนาดไหนถึงมาตรัสรู้ เป็นองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ไอ้เราเกิดมาเป็นนายหมูนายหมาเนี่ย มีบุญมีบาปแค่ไหนก็แล้วแต่ เราก็จะมาทำของเรา ปัจจุบันนี้ ถ้าเราสร้างคุณงามความดีของเรา สร้างคุณงามความดี ถ้ามีวาสนาขึ้นมาเนาะ วาสนา ชาตินี้ปฏิบัติเดี๋ยวนี้อันนี้ให้เป็นพระอรหันต์เดี๋ยวนี้อันนี้เลย ถ้ามีวาสนา

วิมุตติสุขๆ ไม่เอาหรือ ความดีเหนือโลกไม่สนใจไซ้ไหม เยี่ยม เอาเดี๋ยวนี้อันนี้เลย ไม่ต้องไปทุกข์ไปยากกระเสือกกระสนกับใครอีกแล้ว ใครจะกระเสือกกระสนจะทุกข์ จะยากเรื่องของเขา เราจะสิ้นกิเลส วิมุตติเดี๋ยวนี้อันนี้ ทำได้เดี๋ยวนี้อันนี้เลย

แต่มันทำแล้วมันไม่ได้ไง ก็อยากจะทำอย่างนั้นเพราะเราเป็นชาวพุทธเราก็ศึกษาอย่างนี้ แต่ทำแล้วมันไม่ได้ นั่งสมาธินะ ครูบาอาจารย์เรา ๒๔ ชั่วโมง ธรรมะอยู่ปากตาย เวลาไปถึงตัวมันนะมันบอก มึงตายนะ ทำแล้วพุงนี้ทำงานไม่ได้ เดียวจะเป็นจะตายนะ...เลิกดีกว่า จบครับ

ธรรมะอยู่ปากตาย ครูบาอาจารย์นะ ถ้าจะตาย อะไรตายก่อน ขอดู เราเวลาปฏิบัติเนะ จะเป็นจะตายอย่างไรไม่สน ตายเลย จะเป็นจะตายด้วยอุบัติเหตุ จะเป็นจะตายด้วยกิเลส

หลอก เรานี่โดนมาตลอด กิเลสมันหลอกเลย กินข้าวไม่ได้ ห้ามกิน จะกินข้าวที่ไรอาเจียนทุกทีเลย

จนใช้ปัญญาทะล่อมตลอดจนกว่ามันจะบอกว่า ถ้ามันรังเกียจนัก นี่เวลามันคิดนะ ถ้ามันรังเกียจอาหารนัก อดอาหาร อดอาหารจนมันตึกลับนะ ฉันทานอาหารไม่ได้ นึกถึงว่าจะฉันทานอาหารจะอ้วกแตกทันที อาเจียนพุ่งเลย ไอ้โฮ! เป็นอยู่หลายวัน

ก็มาพิจารณา คิดเลย รังเกียจอะไรเขา ถ้าไม่ฉันทันก็ตาย มันเป็นวิทยาศาสตร์อยู่แล้ว ไม่มีอาหารตกเข้าร่างกาย ร่างกายจะอยู่ได้อย่างไร แล้วเราจะทำอย่างไรล่ะ ถ้ารังเกียจ พุงนี้ฉันทข้าวเปล่าๆ ได้ไหม พุงนี้เราไปบิณฑบาตกันเนาะ แล้วกลับมาแล้วไม่เอาอะไรเลย เอาข้าวเปล่าๆ ยอมไหม ถ้าไม่ยอมมันจะอ้วกเลย อาเจียนพุ่งทันที

แล้วค่อยทะล่อมๆ จนจิตมันเบาลงๆ อย่างนี้ก็ได้ๆ อย่างนี้ก็ได้ก็เตรียมบาตร เพราะเวลาอดอาหาร บาตรเก็บไว้เลย เวลาจะออกบิณฑบาตต้องเช็ดบาตรเตรียมพร้อม พอเตรียมแล้วพุงนี้ออกบิณฑบาตได้ นี่เราอดตายมาหลายที จะเป็นจะตายมาเยอะเยอะ

ธรรมะอยู่ปากตาย เพราะอะไร เพราะทุกคนมันสงวนรักษาชีวิต “นั่งสมาธิแล้วเดียว พุงนี้ไม่สบาย เดี่ยวร่างกายมันจะเป็นพิการ เดี่ยวมันจะ...” ร้อยแปด

ไอ้ของเราเนี่ยมันอดอาหารไม่ให้กินเลย ความคิดตัวเอง แล้วพอมันจะต่อต้านเนี่ยมันเกิดปฏิกิริยาทางร่างกาย ไอ้โฮ! ร้อยแปด ผ่านมาแล้ว แก้ไขมาด้วยจิตของตน แก้ไขมาด้วยตัวของตัว ฉะนั้นบอกว่าการประพฤติปฏิบัติเขาลุยไฟกันมาขนาดไหนถึงจะได้มรรคผลกันมาบ้าง

ไม่ใช่ว่า อึ้งอ่าๆ ตื่นขึ้นมามรรคธรรม

นั่งสมาธิแค่ทำความสงบนะ มันเป็นไสยศาสตร์ด้วย กว่ามันจะสงบนะ มันเป็นฉาน เป็นอภิญญาเนะ มันเป็นเรื่องโลกๆ เรื่องฤๅษีชีไพร มันยังไม่เข้าพระพุทธศาสนาเลย

จะเข้าพระพุทธศาสนามันต้องเป็นสัมมาสมาธิ คือสมาธิที่มีศีลมีธรรม สมาธิถูกต้องชอบธรรม แล้วพอเป็นสมาธิแล้ว “นวลตา เวียงว้าง แต่วิปัสสนาไม่เป็นเจ้าคะ”

กว่าจะยกวิปัสสนา นี่อำนาจวาสนาของคน อำนาจวาสนาของจิต จิตที่มีอำนาจวาสนาแสวงหาครูบาอาจารย์ที่ดีงาม

ครูบาอาจารย์ที่ดีงามนะ ท่านฟังท่านรู้ว่าควรเป็นอย่างไร ควรทำได้แค่ไหน แล้วทำแล้วมันก็เป็นอำนาจวาสนาไป

นี่ไง องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า “เราวาสนาน้อย” นี่เป็นพระพุทธเจ้านะ ยังว่าวาสนาน้อย พระบาท ๔ รอย รอยเล็กที่สุดนะ พระศรีอริยเมตไตรยจะมาใหญ่กว่านั้น เพราะเขา ๑๖ อสงไขย องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๔ อสงไขย เขา ๘ อสงไขย เขา ๑๖ อสงไขย เขาสร้างมามากมายขนาดไหน

นั่นมันเป็นวิทยาศาสตร์ ใครทำมากได้มาก ใครทำน้อยได้น้อย ไม่ต้องมาเถียงกัน แต่อริยสัจหนึ่งเดียว ถ้าทำได้จริง

วาสนามากน้อยขนาดไหน นี่เราฝึกหัดใจ ฉะนั้นบอกว่า “เวลาสวดมนต์แล้วน้ำตาไหล”

น้ำตาไหลมันก็เป็นจิตนิสัย ไม่มีอะไรแปลกประหลาดหรอก แล้วก็ไม่ต้องไปตกใจ สะเทือนใจอะไรทั้งสิ้น เราก็ฝึกหัดของเรา เราทำคุณงามความดีของเรา เราจะมีศีล มีสมาธิ มีปัญญาฝึกหัดใจให้มันประเสริฐ ประเสริฐดีขึ้น แล้วปฏิบัติของเราให้เข้มข้นขึ้น

ถ้ามันเป็นไปนะ ก็พันธุกรรมของจิตนี่ไง ถ้าจิตมันดีงาม ทำสมาธิก็ได้สมาธิ ฝึกหัดปฏิบัติก็ได้ปฏิบัติไป ปฏิบัติเกิดภาวนามยปัญญา ปัญญาในพระพุทธศาสนาไป

ไม่ใช่เกิดปัญญากิเลสไป “ภู่นันบรรลุดุกรรม”

บรรลุดุโดยที่ไม่มีเหตุไม่มีผล เอ็งเชื่อหรือ พระพุทธเจ้าสอนอย่างนั้นหรือ เก่งกว่าพระพุทธเจ้าไซ้ไหม พระพุทธเจ้า มรรค ๔ ผล ๔ บุคคล ๔ คู่ เป็นสัจจะเป็นความจริง แล้วปฏิบัติให้มันเป็นความจริงขึ้นมา

นี่พูดถึงน้ำมันสวดมนต์แล้วน้ำตาไหล ก็ไหลตอนที่สวดมนต์นั่นแหละ ถ้าบอกว่าเป็น
ปีติก็เป็นปีติ เป็นปีติก็เป็นอาการของจิต

จิตเกิดมาแล้วมันมีบุญมีบาปเป็นอาหารของจิตใจใจ มันมีบุญกุศลขึ้นมาก็เป็น
ประโยชน์กับจิตของเรา เราทำเพื่อประโยชน์ของเรา ทำเพื่อหัวใจดวงนี้ ประพฤติปฏิบัติไปตาม
แนวทางของตน แล้วฝึกหัดปฏิบัติ บังคับตั้ง สันทิฏฐิโก รู้ก่อน

คนจะถามว่ามันต้องรู้ขึ้นมาก่อนแล้วถึงถามมา ถ้าไปอ่านหนังสือ ไปฟังเขาเล่าว่าแล้ว
จะมาถามนะ เปื่อ เอวัง